

GUNDA BÉLA

A MAGYAR NÉPRAJZTUDOMÁNY IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

Tanulmányomban néhány elvi kérdéssel kívánok foglalkozni s amit fejtegetek, módszertani elmélkedésnek szánom, azzal a feltételezéssel, hogy nézeteim szoros kapcsolatban állanak a magyar néprajz soron levő feladataival.

Mindenekelőtt vegyük fontolóra a néprajz célkitűzéseit. Felfogásom szerint a néprajz a kultúra egy szektorát vizsgálja annak összes vonatkozásaival. A kultúrát, mint dinamikus, szerves egészet fogja fel, amely állandó alakulásban van. Nemcsak *interetnikus*, hanem *intraetnikus* folyamatoknak is ki van téve.

Mivel a kultúrát az ember hozta létre, de a kulturáltság magát az embert is alakítja, formálja s a kultúra a közösség tagjainak az összeműködését feltételezi, — ezért a kultúra kifejezi azokat a rendkívül összetett komplexumokat is, amelyeket *mentalitás*, *magatartás*, *etnikum*, *ethnos* fogalmakkal kívánunk megjelölni. Ezeknek a fogalmaknak azonban centrális helyzetbe való állítása kutatásunk objektumait elszakítja a valóságtól s misztifikálja magát a kultúrát. Nyugati kollégáink hajlamosak arra, hogy ilyen képzeteket állítsanak a néprajzi kutatás előterébe. SPAMER A., akit a német néprajz ma is egyik útmutatójának tekint, azt mondja, hogy a néprajzi kutatás nem a népelet külső kifejezési formáit vizsgálja, hanem azokat a szellemi-lelki erőket, amelyekből minden a magasba tör. A népdal, a szokás, a hitbeli képzetek, a kézzel létrehozott népi alkotások csak külső függvényei a lélek mélyéből való feltörekvéseknek. A népdalnál, a népszokásnál, a népművészetnél a hangsúly nem a dalon, a szokáson, a faragványokon van, hanem csakis a népen. A néprajzi kutatás célja a népit abban a valamiben feltárni, amit ő *Volkhaft*-nak nevez. Tudományunk feladata Spamer A. szerint a népi közösségben élő népi ember szellemi-lelki lényegét és életformáját megismerni. Aláhúzhatjuk azt, hogy az ilyen célkitűzésektől a magyar néprajztudomány mentes maradt. Ha elméleti tételeink itt-ott botladoztak is, a valóságtól nem szakadtunk el. A Spamer-i elvek helyett mi egy másik német tanítást valljuk magunkénak, aki azt mondotta, hogy „az emberek termelik képzeteket, eszméiket stb., de a tényleges, ténykedő emberek, ahogyan őket termelő-

¹ SPAMER A., Wesen und Aufgaben der Volkskunde. SPAMER A., Die deutsche Volkskunde. I. k. Leipzig, 1934. 3. 1.

erőik és az azoknak megfelelő érintkezés egy meghatározott fejlettsége — fel egészen a legtágabb érintkezési alakulatokig — „feltételezi.”² A Marx — Engels-i megállapítás elegendő ahhoz, hogy ne valami szellemi-lelki szubstanciáknak tekintsük mindazokat a jelenségeket, amelyekkel akár az etnográfusnak, akár a folkloristának állandóan érintkezésben kell lennie. Természetesen nem tagadjuk, hogy az adott kultúrákban és a kultúra részterületein visszatükröződnek a népi sajátságok s számolnunk kell a hagyomány, a tradíció erejével, irányító szerepével. A hagyomány, a tradíció, a Spamer-i szellemi-lelki erő azonban nem áll felette a termelőerőknek s nem azonos tulajdonságokkal rendelkezik a kultúra életében, fejlődésében. A hagyomány tartalma a kultúrával együtt változik s az ami ma még hagyományos — folyamatosan kiküszöbölődik és új hagyományok teremődnek. A hagyomány fogalmát nem lehet a „megszépítő messzeség” perspektívájából néznünk. A hagyomány, a tradíció az eszmékhez, a szokásokhoz, az anyagi formákhoz, a magatartás megnyilatkozásaihoz való ragaszkodásban testesül meg. A ragaszkodásnak azonban nem azonosak a feltételei: a közösség strukturális tagozódása az egymás mellett élő és az egymásra utalt csoportoknál is a ragaszkodás egységét és azonosságát megbontja s a csoportok megteremtik a maguk külön hagyományait. Ugyanazon közösségen belül sem azonos intenzitással vesznek részt az individuumok a hagyomány fenntartásában. Nem! Mert az individuumok különböző gazdasági, társadalmi miliőbe vannak beágyazva. Számolnunk kell tanultságuk fokával, s azokkal a pszichikai tényezőkkel is, amelyekről magatartásuk nem választható el. Az extrovertált vagy introvertált típus, a hallucinációra való hajlam a hagyomány átadásának különböző lehetőségeit rejti magába, s ez nyomatókkal megnyilatkozik a néphit, a népköltészet területén. A hagyományt teljes súlyával képviselheti néhány sámán, gyógyítóember, mesemondó vagy egy intézmény vezetői és szervezői, akik tevékenységéhez, magatartásához s az általuk képviselt szabályokhoz mindazok igazodnak, akiknek kapcsolata van ezekkel az individuumokkal. Természetesen nem irányul figyelmünk csak a dalra vagy a lakóházra, hanem az ezekkel kapcsolatos *dinamikus folyamatokra* s a dal helyett a *dalolás*, a ház helyett a *lakás*, az *építkezés* folyamata áll vizsgálataink előterébe, — úgy mint azt WEISS R. kifejtette.³ Az emberi magatartások szempontjából nem a dal, hanem a dalolás, nem a viselet szabásmintája, hanem a módok, *ahogyan viselek és amiért viselek* valamit a primér jelentőségű. De természetesen egy ilyen funkcionális szemlélet is beállítható a genetikustörténeti szemlélet keretébe.

A néprajzi kutatók munkaterülete legnagyobb részben a paraszti kultúrákra terjed ki, — de természetesen nem kizárólagosan. Ez a paraszti

² MARX K.—ENGELS FR., A német ideológia. — Karl Marx és Friedrich Engels művei. III. k. Budapest, 1960. 24. l.

³ WEISS R., Volkskunde der Schweiz. Erlenbach—Zürich, 1946. 33, 87. l.

kultúra csak látszólag viseli magán az autochton fejlődés jellemvonásait. A paraszti kultúra évszázadok folyamán állandó kapcsolatban volt a gondolkodás és fejlődés központjaival s ez a kultúra folyamatosan újratelítődik ezeknek a központoknak a termékeivel. Ha belépünk egy faluba, azonnal látjuk, hogy a kultúra, amelynek a tanulmányozásához hozzákezdünk, rendkívül sokrétű. A különböző jelenségek, intézmények az idő más és más szektorába nyúlnak és tényeket rögzíthetünk, amelyek olyan individuumoktól áramlottak be, akik a szóban forgó falut sohasem látták s akik munkájukat értelmiségi körökben talán messze térben és időben végezték. Gondoljanak csak arra, hogy a görög vagy az arab orvostudomány tanításai — különböző áttételeken át — mint rekedtek meg a mai európai javasasszonyok tudásának leltárában. Minél intenzívebb és minél több forrásból táplálkozó az előbb említett beáramlás, annál inkább részekre tagolható a kultúra, anélkül azonban, hogy megtagadhatnánk tőle a *szerves egész* fogalmát. A mithoszi emlékek együtt élhetnek a középkori prédikációk erkölcsi tanításaival vagy a múlt századi ponyvairodalom részekre hullott elemeivel. Minden kultúrának szüksége van újabb és újabb termékenyítő gondolatokra, eszmékre és az azok nyomán megvalósult cselekedetekre, mert máskülönben megreked és fejlődésképtelenné válik. Nemcsak a háború rombol, hanem az eszmék és a gondolatok hiánya is!

A közösségen belül a kultúra életbentartásának folyamatai, a hagyományozódás menete és az új formák kialakítása nem mindig azonos csoportokhoz kapcsolódik. A gazdaságilag és társadalmilag visszafejlődő csoportok kulturális téren is elvesztik dinamizmusukat, még akkor is, ha időlegesen valamilyen erőt, tekintélyt képviselnek. Tanulságosan bizonyítja ezt VAJKAI A. Szentgál c., 1959-ben megjelent monográfiája, amelyből világosan látjuk egy kismemesi társadalom kultúrájának felbomlását, a kismemesség „elparasztosodását”. Hiába húz választóvonalat a kismemesi utód a beköltözött cselédek, pásztorok és más elemek, valamint maga közé, életformáját nem tudja megőrizni s előbb-utóbb egész gondolkodását, magatartását meg kell változtatnia. A közösségben — ugyanabban az időben — bonyolult funkcionális folyamatok jönnek létre, amelyek a kultúrából is szelektálják azokat az elemeket, amelyek a kismemesi közösséghez tartoztak. Mindezeknek a tudomásulvétele szükségessé teszi azt, hogy *ne csak történeti folyamatokat rekonstruáljunk*, ne csak az események, a jelenségek, a kultúra kisebb vagy nagyobb egységeinek a sorrendjét állapítsuk meg, hanem azoknak a változásoknak az okát is, amelyek ezt a sorrendet létrehozzák. A változások okainak a feltárása olyan általános törvényszerűségek levonására vezethet bennünket, amelyek lehetővé teszik a nagy kulturális egységek funkcionálásának megértését is.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak az eszközöknek, intézményeknek vagy a kultúra egyéb részeinek van meg a sajátos története, hanem

azoknak a folyamatoknak is, amelyeket funkcióknak vagy funkcionálásnak nevezünk, amelyek kifejezik a kultúra különböző összetevőinek, az individuumnak és a közösségnek, a külső miliónek és a belső pszichikai adottságoknak a kölcsönös viszonyát is. Azonban ez a kölcsönös viszony sem állandó, időben változik, nem lehet kiragadni az időből s függetleníteni a tértől és a társadalomtól, illetve az ezekben végbemenő változásoktól. Ezért jogos vele kapcsolatban is felvetni a történetiség kérdését. A funkció változást is jelent, a változás pedig történelem is. Ezt a nyugati etnológusok jórészt figyelmen kívül hagyják s a funkcionális és történeti szemléletet gyakran szembeállítják egymással. ESKERÖD A. — a nyugati civilizáció tanulmányozásának módszerét fejtegető programértekezésében — azt mondja, hogy senki sem tagadja a történeti tanulmányozás értékét és fontosságát. Ez szükséges, de ugyanakkor hangsúlyozza, hogy fontosabb a nyugat-európai kulturális sémák funkcionális életét és ezeken a kultúrákon belül ható sokféle befolyás egymással való kapcsolatát tanulmányozni, mint a kultúra, a kulturális vonások történetét megismerni.⁴ Úgy hangzik ez a kijelentés, mintha Malinowski Br. mondta volna el. Azután hozzáteszi Eskeröd A., hogy a történeti vonások tanulmányozása az etnológia feladata s minden mást a funkcionális vagy társadalmi antropológia tanulmányoz. Az európai etnológia számára nemcsak az szükséges, hogy történeti vagy régészeti tudomány legyen, hanem az is, hogy fejlessze az élő kultúra funkciójának a vizsgálatát és megállapítson bizonyos magatartási formákat. A kultúra tanulmányozásának az ilyen igénye minden valószínűség szerint nagyon jó lehetőséget nyújt a modern társadalom problémáinak a megvilágításához is. Eskeröd A. azután úgy fogalmazza meg a feladatot, hogy a népi társadalmi séma (*pattern*) és a modern nyugati civilizáció sémája közötti feszültségek a tanulmányozás legfontosabb feladatai.⁵

A mi társadalmunkra vonatkozóan a feladat kijelölésének ezt a módját nem vállalhatjuk. A szocializmus építésének korszakában a népi kultúra és a modern civilizáció eredményeinek alkalmazása terén a nyugattal azonos feszültség nem keletkezhet. De természetesen népi kultúránkban vannak alkalmazkodási folyamatok, számolnunk kell a belső acculturációval, intra-etnikus folyamatokkal, amelyek a gazdasági és társadalmi átformálódáson nyugszanak. Az átformálódás eredménye, az új magatartás, mentalitás kialakulása természetesen érinti már a közgazdaságtan, a szociológia és más tudományok területét is. Amikor azonban olyan kérdéseket vizsgálunk, hogy a közösség szóbeli hagyományai, szokásai miképpen adják át a helyüket az irodalomnak, a fonó mesehallgató közössége miképpen alakul át olvasó individuumokká, amikor azt kutatjuk, hogy milyen mennyiségi és minőségi

⁴ ESKERÖD A., *Folk Society and Western Civilization. A Suggestion to the Study of European Folk Cultures.* Folk-liv, XVII—XVIII. Stockholm, 1953—1954. 59. l.

⁵ ESKERÖD A., i. m. 59. l.

viszonyban van egymással a szóbeli hagyomány és a könyv s ezt a mennyiségi és minőségi viszonyt mi idézi elő, akkor olyan kérdéseket vetünk fel, amely kérdések az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályában helyet foglaló tudományokat, az irodalomtörténetet, a zenetudományt, a nyelvtudományt közvetlenül érdeklik és érintik. Az ilyen belső acculturációs folyamatoknak a csatornáit rendkívül sokfélék. Elsősorban a gazdasági felemelkedés és a társadalmi kiegyensúlyozottság az, amely hozzájárul a belső acculturáció folyamatainak pozitív jellegű kibontakozásához. Nagy szerepe van ezen a téren az ún. közvetítő rétegeknek, akiknek munkája, társadalmi tevékenysége már kívül esik a paraszti közösségen, de akár lokálisan, akár rokonsági kapcsolataik révén még nem szakadtak el a falutól.⁶ Ezeknek a közvetítő rétegeknek az ideológiai magatartása, tanultsága, szemlélete nagymértékben hozzájárul az acculturációs változások meggyorsulásához. A közvetítő rétegek hozzájárulnak a kulturális átformálódás tartalmi részéhez is. Nem utolsósorban a közvetítő rétegek lazítják fel a hagyományos kulturális elemek közötti kapcsolatokat. A közvetítő rétegek a magatartásukkal, eszméikkel, mintegy állandóan „bombázzák” a kultúra hagyományos részét s hozzájárulnak a kulturális elemek, intézmények és viselkedési formák közötti szerves kapcsolat felbomlásához. Ezt a szerves kapcsolatot a néprajz már igen korán észrevette, felismerte. TYLOR E. B. *tapadásnak, adhézióknak* nevezte,⁷ de az európai néprajz mindmáig nem foglalkozott a jelentőségével.

A kultúra egészében — amely maga funkcionális egység — vannak kisebb és nagyobb funkcionális egységek, amelyek különböző történeti múlttal rendelkeznek. Ilyen funkcionális egység a nagycsalád. Ha figyelmesen áttanulmányozzuk MORVAY J. Asszonyok a nagycsaládban c. munkáját, akkor azt látjuk, hogy egy olyan gazdasági és társadalmi organizmusról van szó, amely a magatartás, a viselkedési módok különböző formáit hozta létre. A nagycsalád nemcsak „konzerváló műhelye” a szokásoknak, a tulajdonjogi viszonyoknak, hanem meghatározza az emberi kapcsolatok kialakulását, korcsoportok és nemek egymáshoz való viszonyát. Mindezek a néprajzi kutatót izgalmas területek felé vezetik. A feltárt jelenségekkel kapcsolatban azonban feltétlenül fel kell vetnünk a *mennyiség* kérdését. A nagycsaládot jellemző jelenségek egy olyan statisztikai jellegű megragadására és rögzítésére gondolok, amelyek kifejezik a valóságot vagy legalábbis megközelítenek egy társadalmi szempontból még funkcionáló valóságot. Az etnológusnak éles határvonalat kell húznia a mind kisebb hatósugárral rendelkező, de a történeti alakulás rekonstruálása szempontjából igen jelentős reliktumok s egy organizmus életét a mindenkori jelenben befolyásoló jelenségek között.

⁶ FÉL E., Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Budapest, 1941. 2. 1.

⁷ TYLOR E. B., On a Method of Investigating the Development of Institutions. Applied to Laws of Marriage and Descent. Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. XVIII. London, 1889. 245—269. 1.

A nagycsaládot jellemző elemek háztartásonként (családonként) való számbavétele s az elemeket fenntartó gazdasági tényezők vizsgálata rávilágít ennek az intézménynek a falu, az etnikai csoport életében való jelentőségére. Megismerhetjük azt, hogy milyen téren marad fenn legtovább a hagyomány s hol jelentkeznek a társadalmi, a kulturális fejlődés hullámai. Amikor leírom a Keleti Kárpátok mérgező halászatát s elmondom, hogy ott a *Verbascum*-és az *Euphorbia*-félékkel, valamint más növényekkel mérgezik a halat, különböző részmegefigyeléseket, a gazdasági tevékenység mozaikjait vonom össze s azok alapján egy archaikus állapotot rekonstruálok. De eredményeim még nem fejezik ki a tevékenység intenzitását. Mindezekben túlmenően meg kell vizsgálnom azt is, hogy a mérgezőhalászat vagy a családszervezet egy-egy jelensége még milyen más jelenségekkel jár együtt. Az etnológus egyik feladata, hogy minél hiánytalanabban feltárja a történetileg és funkcionálisan összetartozó elemet. A korrelációk megismerése, feltárása közelebb visz a kulturális egységek megállapításához. Meg kell mondanom, hogy a gondolat, amit itt felvettem — nem új. Már TYLOR E. B. foglalkozott a kérdéssel és kidolgozta korrelációs statisztikai módszerét. A kultúrák fejlődéstörténetét vizsgálva azt látjuk, hogy az elemek, a jelenségek kapcsolatban vannak egymással, egyik a másikat feltételezi. Ha két, három vagy n jelenség többször fordul elő egy kulturális egységben, mint ahogyan az a valószínűségszámítás eredményéből következik, akkor a jelenségek adhéziós viszonyban vannak egymással s ez az adhéziós viszony történeti, pszichikai stb. kapcsolatokat, okokat feltételez.⁸ A kultúrelemek egy egymásra utalt egységet alkotnak, valahogyan úgy, mint a növényzeti formáció elemei. A Tylor-i példára gondolva a házassági rendszerek kapcsolatban vannak és feltételezik a rokonsági, a leszármazási rendszert és még sok egyebet. A nagycsaládban, amennyiben az még organikus egység, egyik megnyilatkozáshoz tapad a másik. A legidősebb asszony jogi helyzete meghatározza a menyecskék munkakörét, viselkedésmódját, kötelességét stb., a csűrös rendszerrel munkamódok és eszközök járnak együtt. Ennek figyelembevételével a kultúrán belül különböző, összetartozó elemkomplexumokat vehetünk észre, amelyekből felépül a kultúra. Nem az elemek, hanem az elemkomplexumok a kultúra tulajdonképpen építőkövei s a komplexumokon belül az elemek korrelációban vannak egymással. Ha az elemek és a komplexumok egymáshoz való viszonya megszűnik s felbomlik az az adhézió, amelyről Tylor E. B. beszél, akkor a kultúra egész szerkezetében, összetételében minőségi változás következik be. Ezért a kultúra — amint már ezt SPENCER H. óta annyian hangsúlyozzák — nem addicionálás útján létrehozott egység s nem fejezhető ki egy ilyen matematikai formulával: $E_1 + E_2 + E_3 + \dots + E_n = C$. Kultúrelem önmagában, elszigetelten tulajdonképpen csak a múzeumi raktárakban és a kiállítási szekrényekben található.

⁸ TYLOR E. B., i. m. 245. skk. 1.

Néhány mondattal előbb azt fejtegettem, hogy a korrelációk vizsgálata, megállapítása közelebb visz bennünket a kulturális egységek megállapításához. A kulturális egységek területileg is rögzíthetők. Balassa I. közelmúltban megjelent kitűnő könyvéből (BALASSA I., A magyar kukorica, Budapest, 1960) azt látjuk, hogy a magyar kukorica művelésének, eszközeinek, felhasználásának sajátos területei vannak. A két szembetűnő terület a Dunántúl és Erdély. A két terület nemcsak a tárgyi anyagban, a munkamódokban különül el egymástól, hanem a terminológiában is. A kukorica művelésének a két jellegzetes területe nem fedi az etnikai határokat s ugyanaz a jelenség olyan különböző csoportoknál fordul elő, amely csoportokat mi etnikai csoportoknak szoktuk nevezni.

A probléma a kulturális területek, a kulturális areák kérdéséhez vezet el bennünket. A probléma felvetése egy észak-amerikai etnológus, WISSLER C. nevéhez fűződik.⁹ Kutatásainak azonban európai talajon alig van visszhangja. Nyilvánvalóan azért, mert a művelődéstörténeti etnológia kultúrkörelmélete erősen befolyásolta az etnológusokat. Európai kollégáink Wissler C.-tól és követőitől függetlenül is újabban erősen hajlanak a „műveltségi területek” körvonalainak és tartalmának rögzítéséhez. Az újabban megjelent Szibériai néprajzi atlasz bizonyítja, hogy a szovjet etnográfusok elismerik a műveltségi zónák jogosságát.¹⁰ GAVAZZI M. egy tanulságos írásában vázolta a Balkán-félsziget műveltségi területeit, amely területek távolról sem esnek össze az etnikai, a nemzetiségi határokkal. Gavazzi M. beszél keleti dunai, trák, rhodopei, moravai, kelet-alpesi stb. műveltségi területekről. Tizenegy kulturális területet különböztet meg a Balkánon: pl. a rhodopei terület jellemzője a nagycsalárendszer, a teherhordó állatok sorában a ló, szamár, öszvér és a tevé alkalmazása s ugyanekkor a szekér hiánya, a *saja*-nak nevezett rövid, elől nyitott női kabát, a hitvilágban a miszticizmusra való hajlam, a templomromok, források, ikonok tisztelete, a népzene terén a duda nagy szerepe stb.¹¹ A finn kulturális areák hasonló jellemzésével foglalkozott VILKUNA K. s úttörőek ezen a téren ERIXON S. és KRÜGER FR. munkái.¹² A kulturális területek elve lappang BÁTKY Zs.-nak a magyar háztípusokról írt tanulmányaiban is. Nem kívánok itt a részletek tárgyalásába bocsátkozni, csupán azt rögzítem le, hogy házvidékeink lényegében fedik azokat a területeket, amelyek a mezőgazdasági művelés, a viselet egy-egy jellegzetes övezetének felelnek meg. Műveltségi területeink körvonalai azonban csak akkor rajzolhatók meg,

⁹ WISSLER C., *The American Indian*. New York, 1917.

¹⁰ LEVIN M. G.—ПОТАПОВ, Л. П., *Istoriko-etnografičeskij atlas Sibiri*. Moszkva—Leningrád, 1961.

¹¹ GAVAZZI M., *Die kulturgeographische Gliederung Südost-Europas*. Südostforschungen, XV. k. München, 1958. 5—21. l.

¹² ERIXON S., *Svenska kulturgränser och kulturprovinser*. Stockholm, 1946. — KRÜGER FR., *Geographie des traditions populaires en France*. Mendoza, 1950. — VILKUNA K., *Geographical Areas of Finnish Peasant Culture (Suomi. A General Handbook on the Geography of Finland)*. Helsinki, 1951.

ha már rendelkezésünkre áll a Magyar Néprajzi Atlasz anyaga a megfelelő interpretációkkal együtt. Hangsúlyozom azt, hogy ez az anyag nemcsak a statikus geográfiai szemlélet igényét elégíti ki, hanem hozzájárul a kultúra 'szerkezetéből' adódó dinamikus folyamatok feltárására is. ▲

De nem kívánok elébevégni a Magyar Néprajzi Atlasz mondanivalójának. Inkább a kulturális területek (areák) elvi problémáit igyekszem vázolni. A kulturális területek meghatározásának egyik célja, hogy bemutassuk miképpen maradtak meg az emberi műveltség egységei a tér dimenziójában. Maga a kulturális area, övezet, terület az az egység, ahol hasonló kultúrákat találunk. A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Ha részleteiben vizsgáljuk a kultúrákat, akkor azt látjuk, hogy elemeik és elemkomplexumaik különböző elterjedést mutatnak. Feltétlenül észrevehető az elemek és elemkomplexumok bizonyos pontokon való koncentrációja, amely pontokon az elemek legnagyobb száma megtalálható, de emellett az elemeknek és elemkomplexumoknak a társadalmi egységekre jellemző kvantitása is van. A társadalmi egységek magukon viselik az adott kultúra minden jellemző sajátosságát. Természetesen csak abban az esetben, ha a társadalmi egységek (pl. család) azonos gazdasági körülmények között élnek. Két egymás mellett fekvő s azonos történeti múlttal rendelkező falu szegény parasztságának házai közelebb állanak egymáshoz, mint ugyanabban a faluban a szegény és gazdag paraszt lakóháza. Erről a kulturális areák elméletének kidolgozói elfelejtkeznek. Egyelőre csak a tér dimenziójában gondolkozva, — van a kulturális területnek egy centrális része, amely a legvilágosabban megkülönbözteti a kultúra típusát más kultúrák jellegzetességeitől. A centrális rész megállapításához az szükséges, hogy világosan lássuk az egyes elemek elterjedését. WISSLER C. Észak-Amerikával kapcsolatban a centrális részek megállapításához olyan kulturális vonások elterjedését vizsgálta meg, mint a szállítás módzatai, a textilfélék és a kerámia típusai, a kő- és a fémmunka, a társadalmi intézmények, a mitológia elemei stb. Az elemek elterjedését természetesen pozitív és negatív szempontból kell értékelnünk. Nemcsak az jellemző, ami megvan, hanem az is ami hiányzik, de a másik övezetben még funkcionál. A negatív és pozitív vonásokat különösképpen tekintetbe kell vennünk akkor, ha elhagyjuk a kulturális övezet centrumát és az övezet határait kutatjuk.¹³ A centrumban összefutó elemeknek a súlya természetesen nem egyenlő értékű és azok száma a különböző kulturális területeken eltérő mennyiségű. Igen gyakran egyetlen jelenség, elemkomplexum kifejezi a kulturális terület stílusát, jellegét. Ilyen uralkodó elemkomplexum Kelet-Afrikában az állattartás, amely meghatározza az ember rangját. A bivalók között minden embernek van egy ökre, amelyet kedvenc állataként kezel, ez az állat a kunyhójában alszik, a gazdája nevéen szólítja. Amikor az ember meghal, az állata bőre lesz a halotti leple, húsából halotti tortáknak stb. Az

¹³ HERSKOVITS J. M., *Cultural Anthropolgy*. New York, 1955. 405. 1.

állat fontosságát illusztrálja, hogy bizonyos fajta tehén vagy ökör színének az elnevezésére negyvenféle terminológiát is használnak.¹⁴ Hasonló uralkodó elemkomplexumnak kell tartanunk a pásztorkodást a XIX. sz. közepén a mi Alföldünk egyes részein is. Akkor, amikor egy kulturális terület centrális részéről beszélünk, meg kell látnunk azt, hogy a központtól távolodva az elemek száma, jellege megváltozik. Új elemek jelennek meg, amelyek keverednek a centrális rész elemeivel, de az utóbbiak részben vagy egészben ki is küszöbölődhetnek. A kulturális terület tehát a centrális rész mellett peremi részekből, marginális területekből is áll. A marginális területeken a kultúra a szomszédos övezetektől még megkülönböztethető, de ezek a marginális részek átmeneti övezeteknek is felfoghatók. A kulturális elemek és komplexumaik megoszlása, a centrális és marginális részeken az elemek mennyiségi, funkcionális és formai tulajdonságainak azonossága, intenzitása természetesen függ a gazdasági és társadalmi struktúrától. Minél homogénebb a társadalom, annál inkább jellegzetesebb a kulturális területek centrális része. A kulturális areák vizsgálata lényegében analitikus módszer, a kultúra különálló részeivel foglalkozik, pedig a kultúrák a természetben egészekként jelentkeznek és ezeket az egészeket nem lehet teljesen megismerni elemeknek a regionális vizsgálatával. A kulturális területeken belül az egyes elemek és elemkomplexumok a fejlődés maximumát, a növekedés csúcspontját rendszerint egyidejűleg érik el, ami tulajdonképpen a részek funkcionális kapcsolatának a világos bizonyítéka. A kultúrareák észak-amerikai teoretikusai — elsősorban KROEBER A. L. — ide vonatkozóan több európai példát is említenek —, de nem a népi kultúrák területéről. Kroeber A. L. az V. századi Athénra hivatkozik, amikor az anyagi gazdaság, a képzőművészetek, a dráma, a filozófia egyszerre érik el csúcspontjukat.¹⁵ A tétel igazolására azonban nem szükséges ilyen messzire mennünk. Az elemek egy ilyen kicsúcsosodása jelentkezik a századforduló táján a Sárköz és Kalotaszeg kultúrájában, akár a viseletet, akár az építkezést, akár a művészi fafaragást vagy a kerámia fejlettségét nézzük. Ezzel távolról sem akarom azt mondani, hogy Kalotaszeg vagy Sárköz jól elhatárolható kulturális területnek fogható fel, — ez lehetséges, de a kérdést ebből a szempontból meg kell vizsgálni. Viszont népi kultúránknak a fejlődése az általános etnológiának a kulturális csúcspontokra vonatkozó elvi megállapítását feltétlenül igazolja.

A kulturális csúcspontok (az etnológiai irodalomban climax néven is ismeretes ez a fogalom) szerves kapcsolatban vannak a kulturális areákkal, de az etnológusok az előbbire nem igen fektettek súlyt, mert aránylag időhöz nem köthető adatokkal dolgoztak. Mindamellettt azonban megállapítható, hogy a kulturális centrumok a tetőzés regionális kifejeződései, s ennek a

¹⁴ HERSKOVITS J. M., i. m. 406. l.

¹⁵ KROEBER A. L., *Cultural and Natural Areas of Native North America*. Berkeley—Los Angeles, 1947. 5. l.

tetőzésnek az időbeli megnyilvánulása a kulturális csúcspont.¹⁶ A centrum is és a csúcspont is a kultúra alakulásában az intenzitás kifejeződése és a peremi vagy a marginális zónákkal kapcsolatban az integrálódás magasabb fokát jelzi. Egy kulturális területen belül a kultúra alakulására a legnagyobb befolyást a centrális részek alkotják. A centrumnak bizonyos kisugárzó hatása van, a centrumhoz a távolabbi részek alkalmazkodnak. A kulturális centrum a magatartásnak, a stílusnak, az adott időben mindig a legjellemzőbb kifejezője.

A kulturális területek vizsgálatánál nem felejtkezhetünk el arról, hogy a kultúrát egyének hordozzák. Az egyéni teljesítményeknél a tehetség mértéke a döntő. Olyan egyéni teljesítmények, mint a kiváló faragóművész termékei, a kitűnő mesemondó meséi, a javasasszony gyógyító tudománya, nem mindig esnek össze a centrumokkal és a csúcspontokkal. Legalábbis elméletileg ezt feltételezhetjük. Azonban azt is meg kell látnunk, hogy a tehetség kibontakozásához szükség van a társadalmi „környezet” igényére is. Az egyéni képességek elsorvadnak vagy más irányba terelődnek, ha a közösségben nincs meg az igény ahhoz, hogy az individuális hajlamok a közösség magatartását is kifejező formát kapjanak. Ezért virágzott a dunántúli faragóművészet a múlt század végén a legjobban. Virágzásához szükséges volt egy olyan magatartás kialakulása, amely igényelte a művészkedésnek ezt a formáját és stílusát. Ez a pásztorművészet tehát az előbb elvileg fejtegetett kulturális csúcspontnak az egyik összetevője, regionálisan pedig a kulturális területek centrumának lényeges eleme. Távolról sem tagadom, hogy ma nincsenek kiváló faragók, de termékeik funkcionálisan már nem függenek össze az élő nép magatartásával. Ha különböző népi művészek alkotásai a hagyományban is gyökereznek, alkotásaik a népművészeti boltok igényét és nem közösségük szükségletét elégítik ki. Alkotásaik egy antagonizmus kifejezői. Ők javában égetik a fekete cserepet vagy súlykot faragnak, de falujuk népe már alumínium edényeket és mosógépet használ.

És ezzel a példával tulajdonképpen visszatértem a tanulmányom elején fejtegetett gondolatokhoz, a belső acculturációs kérdések tanulmányozásának a fontosságához. A kulturális areák felbomlanak, változnak. Az Ormányság, a Sárköz, a karancsalji palócok fogalmát az uránváros, Dunaújváros, Salgótarján fogalma váltja fel, ami egyrészt arra kötelezi a néprajzot, hogy a múlt tanulmányozásával kapcsolatban a súlyát növelje, a jelenben végbemenő átalakulások tanulmányozása során pedig azt igazolja, hogy nemcsak a folyómedrek alakulnak és alakíthatók át, hanem az emberi magatartás formája is, új ideálok és stílusok bontakoznak ki népi kultúránkban, amelyek szocialista átalakulásunk szerves részei, s így szerves része a magyar tudománynak az a munka is, amit ennek az új magatartásnak a tanulmányozása terén a néprajzi kutatók végeznek.

¹⁶ KROEBER A. L., i. m. 5. l.

VITA

BODROGI TIBOR

Gunda Béla számos elméleti és módszertani problémát felvető előadásában olyan kérdésekkel foglalkozott, melyek túlmutatnak a szorosabban vett magyar etnográfiai vizsgálatok körén és általános etnológiai jelentőségűek. A hazai néprajzi anyagnak ilyenfajta szemlélete igen termékenynek bizonyulhat, hiszen nem kétséges, hogy az egyes jelenségeknek az általánosan érvényessel való összevetése a megismerés egy magasabb síkján a konkrét jobb megértéséhez és értelmezéséhez vezet el. Korreferátumomban az előadásnak egy olyan problémafelvetésére kívánok reflektálni, mely véleményem szerint nemcsak magyar vagy általános etnológiai érdekű, hanem egyúttal egyetemes történettudományi probléma is. Gunda Béla E. B. TYLOR adhéziós teóriáját ismertetve felveti a korrelációs vizsgálatok, ill. a korrelációs táblázatok statisztikai értékelésének szerepét a kulturális egységek megállapításában. Nézetünk szerint a korrelációs problematika vizsgálatában olyan lehetőségek is rejlenek, melyek túlmutatnak a kulturális egységek megállapításának körén és már az evolúció folyamatának alapvető kérdéseit feszegetik.

TYLOR a kérdéssel 1888-ban, az Anthropological Institute of Great Britain and Ireland előtt tartott előadásában, kifejezetten az evolúció kutatásának oldaláról foglalkozott. A kérdés felvetését főleg az indokolta, hogy az etnológia számára nem állott olyan módszer rendelkezésre, mellyel exact törvényszerűségeket állapíthatott volna meg. TYLOR véleménye az volt, hogy „the development of institutions may be investigated on a basis of tabulation and classification” és ezzel szabályszerű kapcsolódások, egyes társadalmi intézmények közötti szükségszerű viszonyulások, korrelációk tárhatók fel. A módszer illusztrálására TYLOR a házasság és a leszármazás szabályait választotta, „collecting the evidence found among between three and four hundred peoples, ranging from insignificant savage hordes to great cultured nations”. A szabályozás megfelelő szimbólumokkal jelzett módjait táblázatban rendezte el, „so as to ascertain what may be called the *adhesions* of each custom, showing which peoples have the same custom, and what other customs accompany it or lie apart from it”. A táblázatból adódó kapcsolódások vizsgálatával jutott el TYLOR pl. ahhoz a megállapításhoz, hogy „the cross-cousin marriage, as it may be called, must be the direct result of the simplest form of exogamy, where a population is divided into two classes or sections with the law that a man who belongs to Class A can only take a wife of Class B”.¹

A probléma további és elmélyedőbb vizsgálata azonban hamarosan lekerült a napirendről, F. Boasék támadása és ennek nyomán Európában s Amerikában az evolucionizmus háttérbe szorulása más kérdések felé terelte a kutatók figyelmét. Az utóbbi két évtizedben azonban világszerte az evolúciós teória renaissance-a figyelhető meg, nemcsak a végeredményben következetesen, bár a legutóbbi időkig eléggé mechanikusan evolucionista szovjet társadalomtudományokban, hanem eléggé meglepő módon az észak-amerikai etnológiában is. Érdekes ennek a „neoevolucionizmusnak” egy-két problémájával röviden foglalkoznunk. A hangulat megváltozását már BR. MALINOWSK 1944-es

¹ E. B. TYLOR: *On a Method of Investigating the Development of Institutions; Applied to Laws of Marriage and Descent*. The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. 1889 (XVIII) 245—272. 1.

posthumus munkájának sorai mutatják,² hasonlóan nyilatkozik egyetemi tankönyvében a szerzőpár R. L. BEALS és H. HOIJER³, s idézhetjük a washingtoni Antropológiai Társaság Darwin emlékének, ill. az „Origin of Species” centennáriumának szentelt ülészaka, ill. kiadványa megállapításait is.⁴

Korántsem állíthatjuk azonban, hogy az evolúció elvének egyre általánosabbá váló elfogadásával az evolúció lényege is tisztázódott volna. Mindenekelőtt az evolúció és történelem viszonyát, evolúció és progresszió kapcsolatát illetően folytak heves viták. Néhányan, mint A. R. RADCLIFFE-BROWN⁵ és G. P. MURDOCK⁶ az evolúciót a formai, strukturális változással azonosítják és úgy vélik, hogy az evolúciós folyamatnak két kritériuma van: 1. az organizmusok mennyiségi szaporodása és 2. az organikus strukturák komplexitásának növekedése. A progresszió vonatkozásában találkozunk olyan nézettel, hogy a progresszió filozófiai probléma s az etnológus számára csak a változási folyamat rögzítése, nem pedig ennek értékelése lehet feladat s olyan véleménnyel, hogy a technológia vonalán van ugyan progresszió, de ezt nem követi nyomon a társadalomszervezet s a szellemi kultúra hasonlóan progresszív változása, ill. ebben a változási folyamatban progresszió exact módszerekkel nem állapítható meg. Ugyanakkor L. A. WHITE, R. LINTON és mások úgy vélik, hogy „we may speak properly of progress in cultural development not only in the sense of more recent forms in the successive series but also in terms of higher und better”.⁷

A történelem és az evolúció viszonyával különösen L. A. WHITE foglalkozott. A közös vonást abban látja, hogy mindkettő időbeli sorozatokkal foglalkozik. A történelem azonban időben és térben egyedüli, nem ismétlődő eseményeket vizsgál, míg az evolúció tértől és időtől függetlenül foglalkozik az események bizonyos osztályainak időbeli-formai-funkcionális vizsgálatával. Ezek szerint pl. a gőzgépet illetően beszélhetünk a gőzgép *történetéről*, mely magában foglalja mindazokat az egyszeri eseményeket, melyek formai változatokat eredményeztek és beszélhetünk a gőzgép *evolúciójáról*, melynek vizsgálatakor elvonatkoztatunk a konkrét történéstől s azokat a mechanikai változtatásokat, javításokat helyezük szerves sorrendbe, melyek a gőzgép legmodernebb formájához vezettek. Kétségtelen, hogy egy ilyenfajta absztrakció jogosult, mivel a lényegtelenről elvonatkoztatva a lényegesre tereli a figyelmet. Eddigi ismereteink azonban arra mutatnak, hogy az evolúció a történelemben megy végbe és feladatunk nem annyira a konkrét történésektől elvonatkoztatott evolúció felvázolása, mint inkább a történeti folyamatban meglévő fejlő-

² „Az evolucionizmus ma nem nagyon divatos. Ennek ellenére legfontosabb feltevései nem csupán érvényesek, de nélkülözhetetlenek mind a terepen dolgozó, mind az elmélettel foglalkozó kutató számára . . . A 'fokozatok' koncepciója ugyanúgy érvényes, mint az eredet . . . Az evolúciós analízis általános elve megmarad.” *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*. Chapel Hill (USA), 1944. 16—17. l.

³ Lásd *An Introduction to Anthropology*. New York, 1956. 607 l.

⁴ „Ha a részleteket illetően van is véleményeltérés, általánosan elfogadták, hogy az evolúció elmélete fontos pozitív erő lehet a jövőbeni kutatás új területeinek feltárásában.” *Evolution and Anthropology: A Centennial Appraisal*. The Anthropological Society of Washington, Washington, 1959. VII. l.

⁵ *On Social Structure*. Journal of the Royal Anthropological Society, 1940.

⁶ *Social Structure*. New York, 1949.

⁷ L. A. WHITE: *Evolutionary Stages, Progress, and the Evaluation of Cultures*. Southwestern Journal of Anthropology, 1947 (III).

R. LINTON: *The Tree of Culture*. New York, 1956.

désnek a kimutatása. Ennek megfelelően tehát példánkna! maradva a gőzgép történetének és mechanikai evolúciójának megismerése után a gőzgép fejlődés-történetét kell megrajzolnunk.

Hasonlóan válaszolhatunk a történelem—evolúció—progresszió probléma felvetésére is. A progresszió nem szubjektív megítélés, hanem a történelemben meglevő tendencia s ha az evolúció kritériumának a természetfölötti uralom fokának növekedését tartjuk, akkor az egész emberi történelem fejlődés-menete a jobbulásról, az improvement felé való kimutatható törekvésről tanúskodik. Végeredményben tehát csak az analízis érdekében választható külön a három kategória, egyébként egyetlen folyamat egységében kell szemlél-nünk őket.

Míg nagy vonalakban az emberiség eddigi fejlődésmenete világosan áll előttünk, további probléma a részletek megismerése különösen a társadalmi fejlődés korai szakaszaiban. Általában nem vitatják ugyan, hogy a fejlődést meghatározó tényezőt a technológia változásaiban kell keresnünk, mégis sokan kétségesnek tartják, hogy a technológiai (termelési) változások a társadalom és a szellemi kultúra területén szükségszerű változásokkal járnak. Pontosabban: a technológiának és a termelési szervezetnek a kapcsolódása a változási folyamat során kevéssé vitatott, míg az egyéb társadalmi intéz-ményeknek, továbbá pedig a vallásnak, művészetnek, erkölcsnek, szakásoknak stb. hasonló korrelációs változása már nem látszik ennyire világosnak. Úgy véljük, az evolúció vizsgálatának ez a területe az, ahol a korrelációs táblázatok-nak elsőrendű szerepe van.

Gazdasági—társadalmi összefüggések megállapítására vállalkozott 1930-ban HOBHOUSE, WHEELER és GINSBERG, 600 törzs és nép anyaga alapján keresve korrelációt hét gazdasági fokozat és 58 társadalmi—politikai intéz-mény között.⁸ Újabban, 1957-ben G. P. MURDOCK 365 társadalom anyagát rendszerezte és 15 gazdasági és társadalmi jelenségesoport -- közöttük 4 a termeléssel állott összefüggésben — korrelációját igyekezett megállapí-tani.⁹ Az értékelés az ún. Yule-féle kapcsolási formulával történt, négy érték egymáshoz való viszonyításával.

A módszer jelentősége azonnal szembetűnik, ha konkrét példán mutat-juk be, nevezetesen a matriarchátus—patriarchátus elsődlegességének a problé-máján. Köztudott, hogy hosszú időn keresztül, főleg a morgani család- és rokonságfejlődési teória alapjaira támaszkodva, az ún. matriarchátus elsőd-legessége a marxista őstörténelemben és etnográfiaiban vitán felül állott. Ha azon-ban nem a rokonsági terminológiáknak meglehetősen dialektikátlan értelmezé-séből indulunk ki, hanem azt a módszert választjuk, hogy a technológiailag a fejlődés legmélyebb ismert szintjein álló zsákmányoló, mezolitikus-neolitikus technológiájú csoportok társadalmi intézményeit hasonlítjuk össze egymással, akkor kitűnik, hogy a megvizsgált 65 társadalomból 12-nél patrilineáris, 3-nál matrilineáris intézmények vannak, 50-nél pedig bilaterális rokonsági intéz-mények, tehát lényegében olyanok, amelyekkel az ún. civilizált társadalmaknál is találkozunk. A pástorkodó társadalmak esetében a megvizsgált 44 csoport-nál 37-nél patrilineáris, 1-nél matrilineáris, 6-nál pedig bilaterális intézmények vannak. Vizsgálatunkat a termelési szint szempontjából közbeeső földművelőkre is kiterjesztve azt látjuk, hogy itt a matrilineáris és a patrilineáris intézmények

⁸ *The Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples*. London, 1930.

⁹ *World Ethnographic Sample*. American Anthropologist, 1957 (LIX) 664—687.

nagyjából arányosan oszlanak el. Mindebből ebben a vonatkozásban már bizonyos fejlődési tendencia is kiolvasható. Ha nem is ebben a vonatkozásban, de a gyneocratia és az androkratia, tehát az anyajog és az apajog vonatkozásában J. I. SZEMENOV ugyancsak módosítást javasol a Voproszi Filozofii 1959. évfolyamában megjelent tanulmányában, megállapítva, hogy a nemzeti társadalom első szakaszaiban a férfiak és a nők egyenjogúak, s a nők felsőbbbségével csak bizonyos történeti körülmények között találkozunk olyan csoportoknál, melyeknek fejlődése speciális irányba haladt.

Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy a módszer eddigi kidolgozásában és felhasználásában hibátlan lenne. Az alapvető probléma taxonómiai jellegű s ez elsősorban a termelési rendszer s a szellemi kultúra vonatkozásában jelentkezik, míg a társadalmi jelenségek osztályozását kielégítőnek tarthatjuk. G. P. MURDOCK említett táblázatát véve alapul ugyanis nyilvánvaló, hogy a determinánsként felvett termelési rendszer finomabb tagolására van szükség, mivel a Murdock által alkalmazott eljárás, mely a földművelést egyetlen kategóriának veszi s nem tagolja, téves következtetésekre adhat alkalmat. Ugyanakkor számításba kell venni a természeti környezetből adódó módosító feltételeket is, mert ha nem így teszünk, akkor a neolitikus technológiájú, de fejlett államszervezetben élő polinéziaiak alacsonyabb szintre kerülnének, mint a vaseszközökkel rendelkező, gyűjtögető-zsákmányoló pigmeusok. Ezért helyesnek látszik az az R. H. LOWIE¹⁰ vagy F. EGGAN¹¹ által javasolt módszer, mely szerint genetikusan rokon vagy kulturálisan hasonló csoportok anyagát kell összehasonlítani egy bizonyos földrajzi területen belül s az így adódó közös vonásokat kell egy másik terület hasonló eljárással kiértékelt anyagával összevetni. Elmondhatjuk, hogy az ilyen típusú vizsgálatok egyre szaporodnak; KWANG-CHIH CHANG a neolitikus szakasz társadalmi csoportosulásait hasonlítja össze egymással,¹² STEWARD és társai az öntözéses földművelésen alapuló civilizációkat vizsgálják¹³ stb., hogy csak néhány tanulmányt említsünk az egyre gazdagodó nemzetközi irodalomból.

Egy másik és a most említetttnél nehezebben megoldható probléma az egyes társadalmi intézmények tartalmát illetően jelentkezik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy azonos formájú, struktúrájú társadalmi intézmények más és más tartalmat hordozhatnak s ennek figyelmen kívül hagyása torzíthatja a vizsgálatból kirajzolódó képet. A monogám kiscsaládot választva példaként, nyilvánvaló, hogy az egyező struktúrájú pigmeus kiscsalád és a modern yankee kiscsalád nem értékelhető azonosan, helyezhető közös kategóriába s mivel a családformák variációs skálája igen szűk, szükséges, hogy a struktúra jelzése mellett a tartalom valamilyen indexét is kialakítsuk.

Minden eddigi korrelációs vizsgálat az emberi életnek két nagy területe, a termelés-anyagi kultúra és a társadalmi intézmények között igyekezett összefüggéseket megállapítani, a tudatformák idáig kívül maradtak a vizsgálat körén. Az itt adódó problémák elsősorban taxonómiaiak, mind ez ideig ugyanis

¹⁰ *Social Organization*. New York, 1959. Chapter 3. *Laws of Evolution*.

¹¹ *Social Anthropology and the Method of Controlled Comparison*. American Anthropology, 1954 (LVI) 743—763.

¹² *Study of the Neolithic Social Grouping: Examples from the New World*. American Anthropologist, 1958 (LX) 298—334.

¹³ *Irrigation Civilizations: A Comparative Study*. Social Science Monographs, I. Washington, 1960.

nem sikerült kielégítően rendszerezni sem a vallási képzeteket, sem a művészeti tevékenység, szellemi élet stb. egyes területeit. Úgy hisszük, itt is a tartalmi oldalra kell különösen figyelemmel lennünk, mivel a vallási élet egyes képzetei, közöttük pl. a lélekhit, a termelés legkülönbözőbb szintjein, a paleolitikumtól napjainkig megtalálhatók s ugyanez más képzetekről is megállapítható. Itt első lépésként az ún. Religionsmuster kidolgozása segíthet, mivel a C. A. SCHMITZ által javasolt módszerrel lehetővé válik, hogy a szorosabban vett vallási képzeteken kívül a világnézet egyéb meghatározó tényezőit is számitásba vegyük.¹⁴ Még ennél is nehezebb a művészet kérdése, az etikáról nem is beszélve. Elégé általános az a meggyőződés, hogy pl. a művészetre általában nem alkalmazhatók a fejlődést vizsgáló módszerek, eltekintve bizonyos technikai (ideértve a szemléletmódot is) részletektől, mivel az esztétikai értékelésben a paleolitikus sziklafestmények, az afrikai bronzszobrok és az európai festészet alkotásai egyenlő esztétikai értékskálán jelentkezhetnek. A szűkebben vett esztétikai értékelést illetően egyes alkotások esetében ez a felfogás helyes is lehet, úgy véljük azonban, hogy a művészet *egész* területét vizsgálva módunkban áll az evolúciót itt is regisztrálnunk. A fejlődés a kultúrának ezen a területén ugyanis a műfaji szélesedésen túlmenően elsősorban abban jelentkezik, hogy a megismerés fejlettebb fokain a művészet is adekváltabban, pontosabban tükrözi az életet s mint a megismerés esztétikai formája, világosabban, átfogóbban tár fel összefüggéseket.

Visszatérve kiindulópontunkra, megállapíthatjuk: Gunda Béla előadása egyebek között az adhézió, korreláció problematikájának bemutatásával tudományunk valóban időszerű problémáját vetette fel s úgy véljük, hasznosnak bizonyulhat, ha vizsgálatainkat az evolúció kérdései irányában is kiszélesítjük. Befejezésül hadd idézzük ebben a vonatkozásban TYLOR máig is érvényes szavait: „A fejlődés elve az a fontos princípium, melyhez minden tudósnak tartania kell magát, ha az a szándéka, hogy megértse azt a világot, melyben él, vagy azokat az idöket, melyeket az emberiség maga mögött hagyott”.

BARABÁS JENŐ

Mint Bodrogi Tibor is jelezte, nehéz feladat olyan bonyolult problémákhoz hozzászólni, mint amilyeneket Gunda Béla előadása feszegetett. Nyilvánvalóan hosszú évek során lezajló vitáknak kell majd több részletkérdést tisztázni. Ezért most csak két fő kérdéshez szeretnék hozzászólni.

Ortutay Gyula délelőtti előadásában éppúgy, mint Gunda Béla mostani előadásában érdekes módon tükröződött a néprajz történeti és szociológiai irányzatának viszonya. Nagyon örvendetes, hogy két egymástól független és eléggé más témakörben mozgó előadás mindegyike azt az elvet szegezte le, hogy a két irányzatot nem szabad egymással szembeállítani, hanem a kettő közötti kapcsolatot kell hangsúlyozni és erősíteni.

Gunda Béla előadásában a szociológiai irányzat erősítésére irányuló tendencia volt megfigyelhető, ami érthető is, hiszen az etnográfiai kutatásnak nálunk talán éppen a történeti vonala az erősebb és kevésbé kultivált a szociológiai irány, a szociológiai tények figyelembevétele. Azt hiszem, hogy a két előadással összefüggésben ezt örvendetes tényként állapíthatjuk meg.

¹⁴ *Historische Probleme in Nordost-Neuguinea*. Studien zur Kulturkunde, Bd. XVI. Wiesbaden, 1960.

Az előadásban részletezőbben tárgyalt problémák közül én is a kapcsolódások kérdésére szeretnék kitérni, amely Bodrogi Tibor hozzászólásának is gerincét jelentette. Valóban döntő az a kérdés, hogy a jelenségek korrelációja, egymással való összefonódása és rendszere, miképpen jelentkezik. Az amerikai kutatásban évtizedek óta kulcsponthi kérdés, és a legjelentősebb kutatók lényegében e kérdés körül vitáznak.

Nos, ebből az előadásból leszűrhetjük azt, hogy ez a vita meglehetősen természetlen és nem sok eredményre vezetett. Gunda Béla idézte a kapcsolódási rendszer gyakran feltételezett szisztémáját és sematikus ábráját is elének vetítette. Azt mutatja ez a séma, hogy formák kapcsolódnak formákhoz, mert a vizsgálat tárgyát képező elemek vagy komplexusok túlnyomó többségükben kulturális formák. Itt van talán az egész amerikai irányzat tévedésének a gyökere, amikor a formák viszonyulásából — mindegy, hogy jelenségeknek vagy jelenség-komplexusoknak a viszonyulásából — igyekeznek a társadalom mozgástörvényeit megállapítani és leszűrni. Az itt felrajzolt viszonyuláshoz hozzátartozik egy még lényegesebb viszonyulás, nevezetesen a tartalomnak és a formának a viszonya. Nemcsak formai elemek kapcsolódnak tehát formai elemekhez és befolyásolják egymást, hanem minden formai elem szorosan kapcsolódik a tartalmi elemekhez is. Nemcsak az eke formája, hanem az is, hogy ki birtokolja az ekét, meghatározója tehát az egész kapcsolódási rendszernek és az egész viszonyulásnak ugyanúgy, mint maga a formai kérdés. Ezt néhány magyar példával is jól meg lehet világítani. Említhetném a sárközi viselet példáját, amelyet a sárközi társadalomban kialakult eléggé speciális magatartások szabályoznak. Azok is, de mellettük ott van a lecsapolással megváltozott termelő tevékenység. Az alföldi építkezési mód, a nyílt tűzhelyes formának egyes változatai, az alföldi extenzív földművelés sajátos vonásai mind jól levezethetők a helyi termelési adottságokból, s nemcsak a formák kapcsolódásából magyarázandók.

Az a probléma, amelyet Gunda Béla felvetett, hogy az amerikai kutatók javaslatai vagy gondolatai Európában viszonylag kevésbé találnak visszhangot, itt érintkezik a mi kérdésünkkel. Az európai országokban tudniillik minden kapcsolódás sokkal bonyolultabban jelentkezik, mint az osztály nélküli társadalmakban. A forma és a tartalom viszonya itt sokkal hangsúlyosabb s egyben bonyolultabb és így nagyobb nehézségek merülnek fel a formák kapcsolódási sémáinak alkalmazása tekintetében.

Helyes, ha ezekkel a problémákkal foglalkozunk és vita közben jutunk majd el bizonyos tisztázáshoz. Arra azonban mindenesetre ügyelnünk kell, hogy ezek a fogalmak ne maradjanak üres szociológiai sémák, hanem a valóságra építően jussunk el az elemzésig, mert csak így várhatjuk, hogy a társadalom mozgástörvényeinek a tisztázásához a néprajzkutatás is tud érdemleges eredményeket letenni.

GUNDA BÉLA válasza

Tisztelt Hallgatóság! A felvetett kérdésekre eléggé nehéz válaszolnom és a részletekre kitérnem. Néhány probléma azonban mind a két felszólalásból közelről megragadott.

Örülök, hogy Bodrogi Tibor felvetette az evolúció kérdését. Nem tudom, Bodrogi Tibor egyet ért-e velem: az evolucionizmussal kapcsolatban a néprajzon belül kétirányú felfogást látok. Különbséget teszek a természettudo-

mányos evolucionista felfogás és a műveltségi jelenségeket vizsgáló evolucionizmus között. A természettudományos evolúció is érintette tudományunk területét. A múlt század végén, sőt még napjainkban is — nyilvánvalóan Darwin hatására — erősen uralkodott a néprajzban a természettudományos evolúció. Az etnológusok úgy vélték, hogy egyik jelenség a másiból fejlődik, ugyanúgy, ahogyan idők folyamán a sejtből létrejöttek a magasabbrendű szervezetek. Ennek az evolucionista felfogásnak, mint arra Vajkai A. rámutatott, nálunk Herman Ottó volt a kiváló képviselője. Herman Ottó úgy képzelte el a ház fejlődését, mint a biológiai értelemben vett sejtét. Szerinte kezdetben volt a szárnyék, amelyből nyergestetejű kunyhó lett s ebből fejlődött tovább a ház. Lényegében ilyen evolucionista fejlődés tükröződik Leser Paulnak az ekékről írt nagy munkájában is. Leser Paul elmélete szerint a fejlődési sor elejére a vonóásó tehető, amelyből azután különböző helyen és időben a komplikáltabb formák fejlődtek ki egészen a négyrészes ekéig.

Az ilyen evolúciós elmélet szerintem nem alkalmazható a kultúrjelenségek fejlődésének magyarázatánál. A természettudományos evolúció szellemében dolgozó paleontológus egy geológiai rétegben talált csont alapján rekonstruálni tudja az egész állatot, sőt annak a környezetét is. Még a növényvilágra is következtethet. De ha ugyanabban a rétegben a csont mellett egy használati eszközt talál, sokkal problematikusabban rekonstruálhatom annak alapján az eszköz használatjának más eszközeit, kultúrtárgyait, kultúráját, gondolkodását és magatartását. Amit megtehet a paleontológus vagy a zoológus, nem bizonyos, hogy lehetőséget nyújt az etnológus számára. Természetesen igen gyakran mi is rekonstruálunk, de lehetőségeink korlátozottak.

Az evolucionizmus gondolatát a néprajz területén másképpen kell felfognunk. Nem olyan elméleti sorrendet kell feltételeznünk, amely szerint egyik tárgy, jelenség a másiból alakul, hanem azt kell tekintetbe venni, hogy egyik jelenség a másikat feltételezi. A problémára Thurnwald Richard hívta fel a figyelmet. A mechanikus evolucionista felfogást ki kell küszöbölnünk tudományunk területéről. A kulturális jelenségek fejlődése csak akkor haladhat előre, ha adva vannak a társadalmi szükségletek. Társadalmi szükségletek nélkül az előbb említett vonóásó még önmagában nem nyújtott volna lehetőséget az ekék fejlődéséhez.

Nagyon örülök annak, hogy Bodrogi Tibor és Barabás Jenő is felvetették a korrelációs statisztikai vizsgálatok fontosságát. A korrelációs statisztikai vizsgálatoknál azonban feltétlenül tekintetbe kell venni azt, hogy a jelenségek milyen társadalmi környezetben foglalnak helyet. Barabás Jenő az ilyen vizsgálatoknál nemcsak a formákat, hanem a tartalmi problémákat is hangsúlyozta. Bodrogi Tibor a vizsgálatok szélesebb etnológiai perspektívájára is kitért. Én csak azt a gondolatot húznám alá, hogy a jelenségek nem önmagukban, hanem komplexumokban fordulnak elő. Lehetséges, hogy az egymással korrelációban levő jelenségek, elemek egymás közötti viszonya meglazul, az elemek széthullanak, de viszont egyetlen vagy több elemből következtetni tudunk egy nagyobb komplexumra. Ezen a téren viszont sokat tanulhatunk a természettudományoktól, főleg a növénytantól és az állattantól. A botanikusok pl. egyetlen vagy néhány növény nyomán rekonstruálnak ősi vagy korábbi flóratakarókat. Sajnos nekünk, a kultúra kutatóinak, igen nagy nehézségünk van a természettudományokat művelő kollégáinkkal szemben, ti. az, hogy tetteink, eredményeink igazolásához nem rendelkezünk a kísérletek lehetőségével!

SÓTÉR ISTVÁN elnöki zárszava

Gunda Béla előadása, Bodrogi Tibor elméleti igényű korreferátuma, Barabás Jenő hozzászólása, majd Gunda Béla válasza mind arról győzhetett meg bennünket, hogy a néprajz azok közé a tudományok közé tartozik, amelyek a maguk elméleti kérdéseit a legkomolyabban veszik és igen nagy szellemi erőt fordítanak az elméleti kérdések megoldására.

Ortutay Gyula előadását, az azt követő vitát, valamint Gunda Béla előadását és a vitát egymással összevetve azt kell látnunk, hogy a néprajzi tudománynak mind a két aspektusa teljes gazdagságában kibontakozott előttünk. Megismerhettük mind a két aspektusnak elméleti kérdéseit és a metódussal, a további fejlődéssel kapcsolatos összes elképzeléseit. Ez a hallgatót arra a gondolatra bírhatja, hogy a néprajztudomány elméleti kérdéseit nem volna érdemes akár további vitában, akár valamilyen publikációs formában, tanulmánykötet, vagy több tanulmányból álló sorozat formájában, de úgy, ahogyan most felmerültek, tovább vitatni.

Visszatekintve az egész ülészakra, azt kell mondanom, hogy az irodalomtudományban a két világháború közötti kérdések felvetése — amelyek azért voltak fontosak, mivel a napjainkban ható irányzatok, akár irodalmi, akár zenei, akár képzőművészeti irányzatok értékelése, minősége, minősítése függ a két világháború közé tartozó folyamatoktól —, majd pedig Klaniczay Tibor nagy elvi perspektívákat nyitó előadása olyan gondolati akkorddal zárult, amely számos, eddig vitatott, a közvéleményben meglehetősen bizonytalanul élő kérdésnek tisztázását teszi lehetővé. A nacionalizmussal, a szocialista haza fogalmával, a nemzeti ideológiával összefüggő vita, Molnár Erik előadása után, éppen azzal, hogy nem jutott nyugvópontra, mint ahogy egyelőre nem is juthat: megindított egy olyan kutatási, gondolkodási, eszmélési folyamatot, amely a legkülönbözőbb ideológiai tudományokban — a történetírásban épp úgy, mint az irodalomtörténetben, a néprajzban épp úgy, mint a zenetörténetben, a népzene kutatásban, a filozófiában és így tovább — az egyik legfontosabb mai ideológiai kérdésnek kidolgozását, megvilágítását teszi lehetővé.

Tisztelt Osztálygyűlés! Azt hiszem, hogy két olyan tudományágunk kérdéseit tűztük napirendre ezen az ülészakon, amelyeknek valamilyen aktualitásuk van a szocialista tudományos, kulturális életben, a művelődési forradalomban, a szocializmus ideológiai életében. Úgy hiszem, hogy a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálynak ez a kezdeményezése, ebben a formában, főleg azért figyelemre méltó és említésre érdemes, mert olyan tanulságokat alakít ki, amelyekből egyéb társadalomtudományok is meríthetnek.